

PESTI SÁNDOR

Magyar liberalizmus a XIX. században

Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története

II/1. k. Budapest: Korona Kiadó, 1999.

Schlett István terve, a magyar politikai gondolkodás történetének megírása, jelentős vállalkozás. Jelen kötet e munka második kötete, pontosabban annak az első fele. A szerző ugyanis a magyarországi liberalizmus korszakát két részletben dolgozza fel, elkülönítvén – a német liberalizmuskutató Lothar Gall tipológiáját felhasználva – annak „mozgalmi” és „berendezkedő” szakaszát. E munka tehát a mozgalmi szakaszt tekinti át a Hitel megjelenésétől a liberalizmus 1848. márciusi hatalomra kerüléséig.

Ez az időszak már – szemben az első kötettel – a szerző szűkebb kutatóterületéhez tartozik, és ez tükröződik is a művön. Végig érződik a befektetett hatalmas munka, az, hogy keményen megküzdött minden egyes szöveg értelmezésével. Aki ugyanis olvasta már eredetiben múlt századi nagyjaink alkotásait, az tudja, hogy nem egykönnyen „adják meg magukat” a ma emberének. A régies nyelvezet, a bonyolult mondatfűzés igen megnehezíti a kutató dolgát – ez is magyarázata lehet a gyakori értelmezési vitáknak, téves interpretációknak. A szerző a szövegeket az adott időben, az adott paradigmán belül értelmezi, elkerülve ezzel a visszavetítések, történelmietlen hasonlítókat – sok gyakran tapasztalt hibáját.

Igen nagy szolgálatot tett Schlett István a mai olvasóknak azzal, hogy miután a műveket elmélyült kutatással feldolgozta, azokat – bőségesen és hosszan idézve belőlük – számukra „emészthető módon” feltalálta, logikus gondolati rendbe igazít-

va értelmezte azokat és – ahol ennek relevanciája volt – egymással összevetette őket.

Ennél többre azonban nem is törekedett. Saját maga által kitűzött célja ugyanis „megérteni” és nem „megítélni” gondolkodóinkat, illetve műveiket. Ehhez a munkamódszerhez szigorú következetességgel igyekezett tartani magát, és csak nagyon ritkán esett ki – maga vállalta – szerepéből.

A könyv öt fejezetre oszlik. Az elsőben a liberalizmus áttörését tárgyalja, alapvetően Széchenyi művein keresztül (Hitel, Világ). A következő két fejezet a liberális tematikát és a programokat tekinti át. Igen nehéz – gyakorlatilag megoldhatatlan – feladat a liberális tematika ezer szállal összefonódó, különböző aspektusait különválasztani és úgy tárgyalni. Hisz a nemzeti szabadság, a nemzeti szuverenitás programja magába foglalta nemcsak az osztrák befolyás megszüntetését (csökkentését), a nemzeti nyelv és kultúra mind szélesebb körű elterjesztését, hanem magának a modern értelemben vett, az egész társadalomra kiterjedő nemzetnek a megteremtését (tehát a társadalmi-politikai rendszer átalakítását, a polgárosodást), és az abszolutizmus megszüntetését, a politikai berendezkedés megformálását is. A könnyebb áttekinthetőség mégis megkövetel egyfajta rendszerezést. A szerző három részre bontja a liberális tematikát, külön alfejezetben tárgyalja a nemzet, a polgárosodás és a politikai berendezkedés kérdéskörét. Ez mindenképpen releváns szétválasztás, még ha a korszakban inkább a kétosztatú („haza és haladás”) megkülönböztetés volt is a jellemzőbb, továbbá Schlett István maga is megjegyzi, hogy a polgárosodás magában foglalta a „társadalmi, politikai, gazdasági, jogi rendszer egészének” megváltoztatását. (140.) Ténylegesen persze keverednek a témák, így a polgárosodás alfejezetben ugyanúgy szó van a nemzeti kérdésről is.

A liberális programokat három olyan kérdéskör köré csoportosítva ismerteti a kötet (Széchenyi–Kossuth „modor”-vitája, a „municipalisták” és a „centralisták” ellentéte, valamint a birodalomhoz való viszony problematikája), melyek valóban lefedik a liberális paradigmán belüli legfontosabb áramlatokat, álláspontokat. Ezt követően tárgyalja a liberalizmus ellenfeleit (fontolva haladók, konzervatívok), végül, az utolsó fejezetben a hatalomra jutott liberális politika megvalósuló, sikeres és problematikusnak bizonyuló elemeit. Itt esik szó – véleményem szerint súlyuknál talán kisebb terjedelemben – a radikálisok politikai gondolkodásáról is.

A liberalizmus politikai gondolkodását Schlett a műfajok igen tág spektrumában mutatja be.

Igy szerepel az elemzésben politikai publicisztika, röpirat, tudományos munka (történettudomány, statisztika), útleírás, szépirodalom (regény, vers), különböző politikai testületekben elmondott beszéd (parlament, kerületi ülés, megyegyűlés). Eze-

ket olvasva szembeűnik az ellentét Schlett István már említett „megértő” és az elemzett szerzők „megítélő” hozzáállása között. Igaz ez a tudományokra is, beleértve még az elvileg legobjektív-vebb statisztikát is. A liberális történetírásról szólva kimutatja, hogy annak átpolitizáltsága, használt kliséi, toposzai, visszavetítései dogmatikus elemeket tartalmaznak.

Ami a személyeket illeti, gyakorlatilag mindenki szerepel a műben, aki a korban igazán tekintélyesnek számított, és eredeti gondolatai voltak. Talán Kölcseytől lehetett volna bővebben idézni, illetve Batthyányt lehetett/kellett volna szerepeltetni (Deák és Kossuth nyilván a következő kötetben is főszerepet kap majd).

A szerző, miközben – még az első kötetben – bemutatja, hogy a liberalizmus nem a semmiből termett Magyarországon, hogy nem pusztán külföldi import, hiszen az általa érintett kérdések legtöbbjét már a XVIII. század végévek felvilágosult politika képviselői is megfogalmazták, egyszersmind kiemeli a liberális paradigma merőben újszerű jellegét. A Hitelről megjegyzi, hogy az „nem részleteivel, egyes javaslataival, hanem szemléletével hozott fordulatot”(15.), hangsúlyozva, hogy „Magyarország gazdasági-politikai válságának radikálisan új magyarázataát adja”(21.), a benne foglalt program „a korábbi reformjavaslatoktól merőben eltérő”(22.).

Ezzel a közvetítéssel alapvetően egyetértve, magam a hangsúlyokon kicsit változtatnék és talán jobban kiemelném a kontinuitást a felvilágosult és a liberális paradigma között. Ha ugyanis megnézzük a XVIII. századvégi rendi felvilágosodás legjobbainak reformtervezeteit, abban gyakorlatilag (ha kevésbé koherens és kevésbé kidolgozott formában is) megtaláljuk a liberális nacionalizmus által felvetett szinte összes kérdést. Hajnóczy, Batthyány Alajos, Berzeviczy, Nagyváthy műveiben olyan javaslatok merültek fel, mint a perszónalunió, az alkotmányos királyság, a magyar nyelv hivatalossá tétele, a politikai jogok nem nemesekre történő kiterjesztése, a tized, kilyenced megszüntetése, az önkéntes örökváltság, a nem nemesek birtokbírhatási joga, a közteherviselés, a „natio” fogalmának kiterjesztése az ország összes lakosára, a népszuverenitás elve, a rendi kiváltságok megszüntetése, a jobbágyok aktív választójoga, a politikai és egyéni szabadság, a jogegyenlőség, az úriszék megszüntetése, a lelkiismereti szabadság, a zsidóemancipáció, az érdekegyesítés stb. Ezek a javaslatok némelyiknél (kivált Hajnóczynál) átfogó társadalmi-politikai reformok jellegét öltötték.

Természetesen más fogalmi keretben gondolkodtak, másra hivatkoztak, eltérő volt az érvelés módja, a használt retorika, a toposzok, a programok címzettje, valamint a reformtervek nem alkottak olyan szerves egységet, melyben szinte minden min-
dennel összefügg, és egymást feltételezi, mint majd a liberális

programok esetében. És persze más lett, jelentősen átalakult a befogadó közeg (melyre egyébként Schlett István is utal), sokkal több ember ismerte és értette meg, sőt tette magáévá a liberálisok által megfogalmazott reformgondolatokat. Mégis úgy gondolom, túlzók azok a megállapítások, miszerint: „A (bécsi) kormányzat és a (nemesi) ellenzék szembenállása belül maradt a régi keretekben, és a régi logikák alapján, a régi érvelésben fogalmazódott meg. A változtatásra itt is, ott is megfogalmazódó igények csupán a rossz közérzet kifejezései...”; illetve: „A felvilágosult politika két fő áramlatának egyike sem lépett túl az (abszolutista) állam és a (nemesi) rendek immáron két évszázados, újabb és újabb kompromisszumokhoz vezető konfrontációján” (280.).

Azért is fontosnak tartanám a korai előzmények erőteljesebb kidomborítását (tehát, hogy volt mire építeni), mivel ez a köztudatban egyáltalán nem él. A gimnáziumi történelemkönyv pl. úgy tárgyalja Széchenyi és a liberalizmus megjelenését, mintha az a semmiből bukkant volna elő. A szakirodalomból pedig maga Schlett István idézi Bartha Istvánt, aki szerint az operátumok megyei megvitatása az a vízváltó „amelyen innen a reformigénynek még a nyomai is alig fedezhetők fel Magyarországon” (77.).

Kiderül a könyv gazdag forrásanyagából, hogy a reformkor nagy liberális gondolkodói (Széchenyi, Eötvös, Kölcsey, Szemere, Böllöny) műveikben tematizálták mindazokat a kérdéseket, melyek az egyetemes liberalizmus „szentjeinél” megjelennek. Így mindegyikünkre jellemző a liberalizmus törhetetlen optimizmusa, a haladásba, a tökéletesedésbe vetett hit („magasabbban az emberiség nem állott még, mint ma”, az a gondolat, hogy van az emberi civilizációnak egy tökéletesnek mondható végcélja, ami felé az folyamatosan halad („a magyar... ne pandjon örökké, de induljon valahára meg az emberi köz civilisatio végcélja felé”). Megjelenik a liberalizmus „tudományos világnézet” jellege, a tudományba, a társadalmi törvények megismerésébe helyezett naiv bizalom, az „előítéletektől szabad ész” dicsőítése, a „felvilágosodásban való elmaradottság” ostorozása. Közös liberális gondolkodóinkban a polgárság, a mesterség, a kereskedés, a haszonelv, a kalmárszellelem heroizálása, másrészt a múlt, a „rossz” tradíciók iránti kemény kritika („fel kell oldanunk a múlt és a jelen közötti köteléket... a múltnak históriává kell válnia elvégre”).

Általános a liberális univerzalizmus gondolata („az emberek egy közönséges nagy hazában élnek”), az erkölcsi egalitarianizmus („minden ember egyformán becsületesnek születik”), az esélyegyenlőség (a cél, hogy „egy nemzeti familiának minden tagja a szerencse s dicsőség templomátul egyenlő távolságra helyeztetve, abba mindegyik beléphet, ki belbecse által oda felemelkedhetik”) hangsúlyozása. Többeknél

felbukkan az állami paternalizmus ostromozása, az állam mindent átható szerepének szűk korlátok közé szorítása („a magyar minden előmenetelét az isteni gondviseléstől vagy a kormánytól várja”).

Büszkén elmondhatjuk, hogy legjobbjaink a tematika gazdagsága, az írások gondolati mélysége, az érvek sokszínűsége vagy akár a stílus tekintetében semmivel sem maradnak le a liberalizmus „felkent” apostolaitól (tekintetbe kell persze venni a recepciókat, az áthallásokat). E téren is megállapítható tehát, hogy ha egy Széchenyi, egy Eötvös mondjuk Angliában látja meg a napvilágot, műveiket talán ma világszerte ismernék és idéznék! Kérdés persze, hogy foglalkoztak volna-e akkor politikai filozófiával?

A könyv egyik legnagyobb érdeme a két Dessewffy gondolatrendszerének alapos és tárgyilagos bemutatása. A magyar politikai gondolkodás szinte elfelejtette ezt a két kiváló férfiút. Mivel – alaposabban tanulmányozva írásaikat – méltatlannak ítélem meg ezt a mellőzést, valamivel részletesebben kitérnék rájuk.

A művelt felvidéki arisztokrata, gróf Dessewffy József úgy él az értelmiségi köztudatban, mint a nagy Széchenyi maradi gondolkodású, az évszázados rendi-nemesi szólamokat szajkózó, a kor szavát megérteni képtelen ellenfele, akivel szemben a jövő mindenben Széchenyit igazolta. Ezzel kapcsolatban helyesen mutat rá a szerző, hogy a kétségtelenül meglévő nagy különbség a két gondolkodó között elsősorban nem a (később még részletezendő) konkrét kérdésekben ragadható meg (sőt egyes esetekben Dessewffy javasol radikálisabb változtatást), hanem épp a politikai gondolkodásban, az értékrendben, a mentalitásban, a habitusban, a „modorban”. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy számos kérdésben lényegében ugyanazt vallják, csak más irányból közelítenek a problémához, más szempontokat hangsúlyoznak erősebben (például a nemzeti hagyományok és a külföldi átvételek viszonya, a törvények megváltoztatása). Másrészt ezt mindketten meg is állapítják műveikben („A dolgokban ritkábban hibázik a Gróf ítéletem szerint, de a módban igen gyakran” – állítja Dessewffy)¹

Schlett István azonban ezt az ellentétet a rendi és a liberális paradigma között látja, úgy ítéli meg, hogy a Taglalat a „régí típusú rendi konzervativizmus álláspontját” képviseli (266.). Magam ezt némileg másként gondolom. Véleményem szerint Dessewffy műve és az abban megfogalmazott gondolatok – legalábbis, ami a szemléletet illeti – közelebb állnak a modern, vagy ha tetszik, az „újkonzervativizmus” álláspontjához. Gondolatrendszerének legfontosabb elemei: tradicionalizmus, organicizmus, a társadalom töretlen fejlődésével szembeni szkepticizmus, tekintélytisztelet, antidoktrinerizmus, a közjóból való kiindulás („A régiek okosabbjai a közjóból származtatták a

külön-fogott Jót... az újabbak bölcsei a külön-fogottakat akarják elébb gazdagítani, hogy a status gazdaguljon.”²⁾, mind-mind a modern konzervatív gondolkodásnak is meghatározó jellemzői. Másrészt művéből kiderül, hogy a szerző nem csupán nagy klasszikus műveltséggel rendelkezett, hanem jellemző volt rá az elmélyült, önreflektív gondolkodás, olykor filozofikusabbnak, „értelmiségibbnek” tűnik még Széchenyinél is. Ezen állításaim alátámasztására néhány példát is hoznék.

Dessewffy hangsúlyozza, hogy vitapartnerének céljaival alapvetően egyetért: „Azok, amiket a Gróf jószándékkal kíván... bizonyosan, lassan-lassan ki fognak fejlődni” Sok konkrét kérdésben teljesen azonosul a „gróffal”, és a többi reformtervet sem ab ovo utasítja el, csak még nem tartja rá érettnak az országot. Egy helyütt „jelen-kori összeköttetéseinkhez és körül-állásainkhoz még most nem alkalmazható majmolások”-ról ír.³ A fekvő birtok „famíliához kötését”, minél kisebb piaci forgalmát (azaz az ősiség fenntartását) is csak addig tartja fontosnak, amíg a „nemzeti szorgalom” ki nem fejlődik, mint más „szerencsés nemzetekben” (nyilván elsősorban Angliára gondolt).⁴ A reformokat támogatja tehát, de hangsúlyozza azok szerves, fokozatos, a múltból építkező jellegét. Törekedni kell „a rozsdának törés veszedelme nélkül kíméletes lereszelésére, a megrögzött szokás vasas bőrérül”.⁵

Dessewffy valóban megrója Széchenyit a magyarság állandó és keményhangú ostorozása miatt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ő az „extra Hungariam non est vita...” önbecsapó és korlátolt álláspontjával azonosulna. Ez esetben is a bírálat általa kontraproduktívnak tartott módját, a „modort” kifogásolja. Ő tudná támogatni Széchenyi ez irányú törekvéseit, ha „itthon csak *felrázta*, nem pedig *túrta* volna egyszermind a honi ganéjt”.⁶ (Kiemelések tőlem.) Több helyütt pedig ő is szigorú kritikával illeti a magyar mentalitást, az itthoni állapotokat. Megállapítja például, hogy a nemzet „eléggé selejtessé lett”, és „inkább kötő, mint takarékos”, „nagyjai a fényűzést, az örömlést és mindennemű pazérlást nagyobb részint elibe tennék a sanyarúbb hazafiuságnak”.⁷

Nagy-Britanniával kapcsolatos álláspontja sem tér el végtelenen a Széchenyiétől. Említettük már elismerő szavait a „nemzeti szorgalom” angliai kifejlődéséről. Azt is elismeri, hogy a szigetország nagy virágzásnak indult a hitelbőség, a kapitalista viszonyok elterjedésének következtében. Ő csak azt tartja fontosnak hangsúlyozni, hogy nem minden nemzet egyforma, és a reformoknak mindig a nemzeti sajátosságokból gyökerezőnek kell lenniük. Bírálja továbbá azt a szemléletet, amely egy nemzetet kritikátlanul felmagasztal. Amint megjegyzi, az angliai visszáságokat „...nem is emlegettem volna, ha a Szerző gyöngeséggel nem vádolná azokat, kik némely árnyékot is vesznek észre a ködös Britannián”.⁸

Más helyütt Széchenyi „államtalanító” koncepciójának következetlenségére hívja fel a figyelmet, így annak kapcsán, hogy a gróf az általa olyannyira szorgalmazott egyesületeket kormányzati felügyelet (ellenőrzés) alá akarja helyezni. Dessewffy ennek a nézetnek tulajdonképpen liberális kritikáját adja: „Tiszteletni és kímélni kell mindenképpen a végrehajtó hatalmat, de oly kevéssé kell hatalmát törvényen túl nevelni akarni, valamint a kormányozottakét” (Egyébként ez esetben is épp Angliát hozza fel pozitív ellenpéldának, ahol ilyen javaslat nem merülhetne fel.)

Ami Dessewffy konkrét kérdésekben elfoglalt álláspontját illeti: támogatja a hitelhez jutás fokozatos könnyítését (a hitel egyelőre csak a birtokok jövedelmére és nem tőkéjére akarja alapozni); híve a kárpótlás melletti örökváltásnak, a robot és dézsma megszüntetésének, a parasztság országgyűlési képviselőtének, valamint a sajtószabadságnak; nem ellenzi a kereskedés fejlesztését, a pénzforgalom növelését, sőt a fémpénz papírpénzre váltását sem, és támogatja a céhek megszüntetését. Ez utóbbi véleményét alátámasztó érve („...azért, mert valaha hasznot hajtottak a czéhek, nem következnek, hogy most nem károsak a kézi-művek felvergődésére”⁹⁾) is mutatja, hogy Dessewffy egyáltalán nem az a múltban élő, reformokra képtelen maradi, akinek sokan gondolják.

A leírtakból következően nem értek egyet Schlett István ama „megítélésével”, mely „e pozíció tarthatatlanságát” hangsúlyozza, és azzal sem, hogy a Taglatatban megjelenő szemlélet „terméketlen voltárol” beszél (43.). Úgy gondolom, ha a tematika egyes elemeivel kapcsolatban ezen vélemények jogosultak is, épp a szemlélet, a gondolkodásmód, a habitus, a „modor” terén nem lehet egyértelmű „győztesként” kikiáltani Széchenyit Dessewffyvel szemben. Azzal sem értek egyet, hogy Dessewffy reformprogramja csak a részleteket érintette (59.). A fentebb leírtak szerintem azt igazolják, hogy a maga organikus módján ő is az átfogó változtatások híve volt. Ezt támasztja alá egyébként a fiatal Eötvös támogató véleménye – amelyet Schlett István is említ –, és az sem lehet véletlen, hogy Dessewffy az „újítások” ellenfelei egyáltalán nem hivatkoztak.

Apjánál is jelentősebb gondolkodó volt a tündöklő tehetségű, fiatalon elhunyt Dessewffy Aurél. Schlett István írásainak elemzése során kimutatja, hogy munkássága lényegileg különbözik mind az előtte fellépő status quo konzervativizmustól, mind a halála után megszerveződő kormánypárti konzervativizmustól (szellemesen utal a „kormányzaspártiság” és a „kormánypártiság” különbségére). Az ifjú arisztokrata szemléletében, értékrendjében, habitusában az édesapjánál már említett elemek dominálnak. Csavarva egyet Bentham princípiumán, számára nem az egyének, hanem „e hazának lehető legnagyobb boldogsága” a fő cél. Ellene van az elvont, elméleti síkon han-

goztatott emberi jogoknak. Nem a liberálisok végcélját vitatja, hanem annak mozgalmi jellegét, a választott taktikát, az izgatóst, az alulról felfelé történő változtatást.

Igen sok konkrét kérdésben is a liberális álláspontot vallja (szólásszabadság, szavazati jog kiterjesztése, centralizáció (Eötvös), zsidók emancipációja, állam-egyház szétválasztása), megközelítése azonban mindahányszor a fontolva haladóké. (Jómagam Schlett Istvánnal ellentétben a politikai rendszer és örökvaltság kérdésében sem érzem kibékíthetetlennek a két álláspontot.) Jellemző, hogy hol húzza meg Dessewffy a politikai táborokat megosztó fő választóvonalat. Szerinte az igazi ellentét a konzervatívok és mérsékelt liberálisok (Széchenyi, Deák), mint közös oldal, valamint a radikálisok (Kossuth, Madarász) között húzódik.

Összegezve elmondható tehát, hogy az a szemléletmód, mentalitás, habitus, amelyet a két Dessewffy képviselt, ma is jellemzi a konzervatív politikai gondolkodást. Ezért úgy vélem, itt lenne az ideje, hogy a magukat konzervatívnak tartó politikai erők felfedezzék önmaguk számára e két gondolkodót, és – nagy liberálisaink mellett – beépítsék őket előképeik pantheonjába. Annál kevésbé kellene ezt szégyellniük, mert az az Edmund Burke, akinek „töprengései” olykor szinte szó szerint visszaköszönnek szerzőinknél – sőt bizonyos kérdésekben az ifjabb Dessewffy a liberálisokhoz közelebbi álláspontot vall (zsidó-emancipáció, haszonelv, tekintélyelv) –, ma a toryk fő orákulumának számít Angliában.

Igen alaposan körüljárja a szerző a nemzeti problematika különböző aspektusait, a „haza” kérdéskörét. Bemutatja, hogy a kor szabadelvű gondolkodóiban a liberalizmus és nacionalizmus eszmerendszere szerves, egymást feltételező egységet alkotott, ami nem is lehetett másképp, hisz a nemzet megerősödésének, a modern értelemben vett nemzetté válásnak épp a társadalom tömegeinek nemzetbe való beemelésé, azaz a polgárosodás és jogegyenlőség liberális programja volt az előfeltétele. Az univerzalizmus és a patriotizmus együttes vállalása sem okozott problémát legtöbbször számára. Ez legplasztikusabban Széchenyi örökbecsű kijelentésében nyer kifejezést: „Az emberségnek egy nemzetet megtartani”

Ugyanakkor arra is rámutat Schlett István (és ezt jóval kevesebbet szokták emlegetni), hogy a legmélyebben gondolkodóknál (Széchenyi, Kemény Zsigmond) nemcsak „haza és haladás” organikus egysége, hanem bizonyos szempontból egymást kizáró jellege is megjelenik. Ez utóbbi elvi dilemma nálunk a gyakorlatban a nemzetiségi kérdésben ölt testet. A probléma gyökere, hogy a liberálisok nemzetfogalmában elválaszthatatlanul összekeveredett két megközelítési mód: a francia forradalomban körvonalazódó „államközpontú”, politikai és a német romantika által megfogalmazott „népközpontú”, kulturális nem-

zet – Magyarország soknemzetiségű jellege miatt – nem esik egybe. Erre a konkrét problémára persze majd minden liberális gondolkodónk reflektál – és folytat a követendő taktikáról késhegyig menő vitákat –, a nagy többségben azonban él a naiv liberális hit, hogy a nemzetiségek szépen, lassan felolvadnak a magyar politikai nemzetben, az érdekegyesítés, a jogkiterjesztés politikája automatikusan elvezet az asszimilációhoz, és így a két kategória előbb-utóbb egyé válik.

E kérdéskörrel kapcsolatban lenne egy kritikai megjegyzésem. A szerző azt írja, hogy a nemzetiségi kérdésben 1848 tavaszán „Kossuth pozíciójáról nem igazán volt hova 'előbbre lépni'”. (323.) Az alternatíva ugyanis a konföderáció vagy a föderáció lett volna. Úgy vélem – anélkül, hogy pálcát törnék politikusaink fölött –, ez elméletileg semmiképp sem igaz. Az ország, illetve a birodalom föderatív átalakítása nélkül is lehetett volna többletjogokat adni (hivatali nyelvhasználat, parlamenti képviselői jogok), melyek jó részét a képviselőház 1849. júliusi határozata biztosította is.

Schlett a liberális programviták mindegyikét az egész könyvre jellemző – elmélyült alapossággal tárgyalja. Kossuth és Széchenyi vitájának bemutatásakor érzékelteti, hogy az igazi ellentétek nem a konkrétan felmerült kérdésekben, a stratégiában, hanem a szemléletben, a „modorban”, a követendő taktikában, az eljárások és eszközök megválasztásában, a reformpolitika dinamizálásában keresendők. Sőt, én úgy vélem, ezt sem lehet csak úgy általánosságban kijelenteni: a közöttük meglévő fő különbség az adott helyzet megítélésének eltérő voltából adódott ugyanis. Széchenyi úgy látta, hogy a reformok a 40-es évek elejére már áthatották a magyar társadalom politizáló részét, míg Kossuth ennek ellenkezőjét gondolta. Ne felejtjük el – és erre Schlett István is emlékeztet –, hogy jó 10 éve még Széchenyi volt „ujjhúzó”, ő mondta, hogy „sarkantyú kell ide, s nem fék”. (Persze ennyi idő alatt az ember mentalitása, habitusa akár változhat is.)

Itt jegyezném meg, hogy némi ellentmondást látok mind Kossuth, mind Széchenyi gondolatmenetében, érveiben (ezt Schlett István nem emeli ki). Míg ugyanis Széchenyi egyfelől azért óv a túlzott mozgósítástól, mert szerinte már a reformszellem és -szándék általánossá vált („...már nem fűteni kell a kazánt, inkább a tűzvészttől kell tartani”), másik érve éppen az, hogy „a magyar nép minden alkotmányos népek legalacsonyabb lépcsőjén áll”.

Kossuth pedig egyrészt azt állítja, hogy a reformszellem még közel sem olyan kiterjedt, ahogy azt Széchenyi vallja, másrészt a magyar társadalom helyzetét és a magyar állam berendezkedését (például a megyerendszert) nem érzi annyira lesújtónak, mint vitapartnere.

A municipalisták–centralisták vitájának ismertetése során az előbbi tábor (Kossuth, Wesselényi) jóval kisebb teret kap, mint az utóbbiak (Kemény, Eötvös). Ezt persze részben magyarázzák az érvek között meglévő terjedelmi és intellektuális különbségek. Kiválóan érzékelteti a szerző, hogy ez a vita jóval több volt, mint amiről eredetileg szólt – az egész átalakulás mélységét, lényegét érintette.

A vita bemutatása kapcsán egy rögzült téveszmét is eloszlat a szerző. Többször érte-éri az a vád Eötvöst, hogy doktriner módon ragaszkodott a feudális eredetű, korszerűtlen megyerendszer megszüntetéséhez, a központi kormányhatalom megerősítéséhez, akaratán kívül is gyengítve ezzel a nemzeti ellenállás erejét. Ezzel szemben Schlett István bőségesen idéz a Reformból arra vonatkozó passzusokat, melyek mutatják, hogy Eötvös reformkoncepciójában elválaszthatatlanul összekapcsolódott a központosítás elve a magyar parlamentnek felelős kormány megteremtésével. És amíg nincs más (jobb) alkotmányos garancia, ő is ragaszkodik a megyéhez. Amikor pedig a Habsburg-abszolútizmus fokozta centralizációs törekvéseit, fel is hagyott „megyeellenes” propagandájával.

Az sem igaz, hogy ez a koncepció önkormányzatiság-ellenes. Eötvös ugyanis azt hangsúlyozza, hogy a magyarországi megyerendszer egyaránt ellentétben áll a centralizáció és a korszerű önkormányzatiság elvével, ráadásul elnyomja az autonómia alacsonyabb szintjeit (az egyént és a helyi önkormányzatokat).

Magam a bőségesen idézett források alapján úgy látom, hogy a lényegét illetően nincs vita Eötvös és Kossuth között: mindketten végcélként egy magyar parlamentnek felelős, központosított magyar kormányt képzeltek el, amely alatt egy korszerűsített, némileg csökkentett, de az önkormányzati elvnek megfelelő jogállású megyerendszer áll. Csak míg Kossuth inkább az egyik aspektust (a megújulni képes megyék alkotmányvédő funkcióját), addig Eötvös a másikat (a fennálló megyerendszer reformálhatatlanságát, a központosítás fontosságát) hangsúlyozta. A közigazgatási rendszer reformjának részleteiről azonban nemcsak Kossuth, de Eötvös sem nyilatkozik. Pontosabban csak annak horizontális elemeit vázolja fel (közigazgatás és bíráskodás, közigazgatás és politika szétválasztása), arról, hogy vertikálisan miként tervezi a megye jogállását, konkrétan milyen jogköröket hagyna meg a középszint számára, és mit vinne föl összkormányzati szintre, illetve mit adna le a helyi önkormányzatoknak, milyen formában képzei el a kormányzat ellenőrző-befolyásoló szerepét, igen keveset tudunk meg. Így a vita nem válik szakmaivá, „csupán” szemléletek, értékrendek csapnak össze.

A harmadik nagy programvita, a birodalomhoz való viszony bemutatásakor Schlett István interpretációjában összemosódik két kérdés, amelyek persze szorosan össze is tartoznak: a biro-

dalomhoz fűződő taktikai viszonyulás, az aktuálisan igénybe vehető és igénybe veendő eszközök megítélése, valamint Magyarország hosszú távú, stratégiai kapcsolata a Habsburg-birodalommal. Az ennek kapcsán bemutatott három vélemény közül azonban mind Széchenyié mind Kossuthé csupán az elsőt érinti, a szerző pedig csak Eötvös stratégiai koncepcióját ismerteti részletesen. Kérdés, hogy néhány általános észrevételén kívül (például Széchenyi megjegyzése az ellenzék hatalomra kerülésének beláthatatlan következményeiről) valóban nem volt-e kikristályosodott véleményük erről az alapkérdésről.

A programokkal kapcsolatban végül még egy megjegyzés: az 1848 tavaszán meg nem oldott problémák közül – az elemzett zsidó- és nemzetiségi kérdés, valamint az osztrák–magyar viszony mellett – meg lehetett volna említeni a nem úrbéres földek megváltásának sokakat érintő, és később komoly gondokat okozó problémáját.

Az is kiderül az ismertetett forrásokból, hogy liberális gondolkodóink közül Eötvös állt legközelebb a mai értelemben vett „politológusi” kategóriához. Már 48 előtt írott Reform című munkájában is több olyan elejtett megjegyzésével találkozhatunk, melyek századunkban váltak a politikatudomány bevett közhelyeivé. Már ekkor leírja, hogy a pártoknak a társadalom érdek- és értéktagoltságát kell kifejezniük. Megállapítja a bürokrácia és a politokrácia szétválasztása XX. századi elvének (pl. Max Weber) fontosságát. Értekezik a politikai testületek (közgyűlés, parlament) funkcióiról, beleértve a politikusok szocializációját-rekrutációját is! A népképviselői parlamentarizmus szorgalmazásával egyidejűleg pedig már látja annak fogyatékosait is: pártszempontok öncélú érvényesítése, hatalomváltáskor a közigazgatás bizonytalanságainak problematikája.

Az is egyértelművé válik Schlett István könyvéből – amit persze már eddig is tudtunk –, hogy a leginkább politikus alkat nagy liberálisaink közül Kossuth Lajos volt. Ráérezett arra, hogy egy politikusnak sarkosan kell fogalmaznia, hogy a nemzet és a kormány viszonyát például mint a jó és a gonosz küzdelmét kell ábrázolnia. Az észérvek hatékonyságának korlátait is korán észreveszi Kossuth. Ahogy Schlett István fogalmaz: „Elvileg vitatja Széchenyi azon felfogását, mely a helyesnek tartott politikát mindenekelőtt intellektuális tevékenységnek, érzelemmentes 'hideg számolásnak' tekinti. Kossuth a politikát társadalmi csoportok konfliktusaként fogja fel, melyben az eredményességnek nem a ráció, hanem az erő a feltétele.” (175.)

Persze, hogy Széchenyitől sem volt teljesen idegen a politikus gondolkodás, azt jól mutatja Schlett István egy másik megállapítása, a grófnak a liberalizmus és nacionalizmus elvi összeegyeztethetőségét illető, már említett kételyeivel kapcsolatban: „Politikusról lévén szó, végső következtetése persze nem zárja

ki a paradoxon feloldását" (103.). Ezt követően a szerző általánosságban is megfogalmazza a politikusi gondolkodás egy nélkülözhetetlen attribútumát, melyet napjainkban is érdemes figyelembe venni politikusaink megítélésekor (különösen a más alrendszerben tevékenykedő, más gondolkodásmóddal bíró, így a politikusok irányában olykor kevés empátiával rendelkező társadalomtudósoknak, politológusoknak): „A politikusnak meg kell őriznie cselekvőképességét, és ez olykor megköveteli a tompaságot a problémák mélysége iránt” (104.).

Összességében elmondható tehát, hogy Schlett István könyve rendkívüli alapossággal és elmélyültséggel megírt munka, amelyre nem sajnálta az időt és az energiát a szerző. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert épp a modern társadalomtudományok művelőinél nagy a kísértés, hogy a sanyarú anyagi helyzet és az ebből következő kiterjedt feladatvállalás következtében az alkotók nem megfelelően kiérlelt, megmunkált műveket adjanak ki a kezükből. Bizony, ennek a kísértésnek nem mindenki tud ellenállni!

Barátai, pályatársai és tanítványai tanulmánykötetet állítottak össze Schlett István 60. születésnapja alkalmából. A kötetben Bihari Mihály személyes hangvételű köszöntőjét politikaelméleti tanulmányok követik a politikai gondolkodás, a politikatörténet, a politikai kultúra-politikai rendszer, valamint a nemzetközi politika tárgyköréből. A könyv végén a szerkesztők közül Schlett István írásainak tiszteletet parancsoló mennyiségű jegyzékét. Ehhez kapcsolódva én is kívánom a Tanár Úrnak, hogy a Jóisten adjon számára erőt és kitartást vállalkozása végigvitelére!

JEGYZETEK

¹ Deseffy József: A hitel című munka taglalata. Kassa 1831. In: Széchenyi István összes művei. II. k. Budapest, 1930. 589.

² 524–525. o.

³ 640.

⁴ 608.

⁵ 580.

⁶ 569.

⁷ 550.

⁸ 569.

⁹ 553.